

9-сынып

1. Жалаң сөйлемді көрсетіңіз.
А) Біз нарықтық экономикаға бет бұрдық. В) Ол жүгіре жөнелді.
С) Демократиялық істерді жүзеге асырамыз. D) Елімізде көптеген кәсіпорындар пайда болды.
Е) Олар мемлекетке салық төлеп тұрады.
2. Тұрлаусыз мүшелердің болу-болмауына қарай жай сөйлемдердің бөлінуін көрсетіңіз.
А) Жақты, жақсыз. В) Атаулы. С) Толымды, толымсыз. D) Жалаң, жайылма. Е) Жай, құрмалас.
3. Атаулы сөйлемді анықтаңыз.
А) Ағасы бардың – жағасы бар. В) Таң мезгілі. С) Інісі бардың – тынысы бар.
D) Ел іші – өнер кешені. Е) Киімін жинастырды.
4. Жайылма сөйлемді көрсетіңіз.
А) Асқар – инженер. В) Ол үйге кірді. С) Алматы – астана. D) Мал жайылды. Е) Бала – болашақ.
5. Сөйлемді анықтаңыз.
Көктем. Дала қараңғы.
А) Жалаң сөйлем В) Жайылма сөйлем. С) Жақты сөйлем. D) Атаулы сөйлем. Е) Толымсыз сөйлем

1-мәтін Бауырсақ

Шай, қымыз, шұбат ішкенде дастарқанға бауырсақ салады. Бауырсақты жоғары немесе бірінші сортты бидай ұнынан пісіреді. Оны қамырды ашытып та, ашытпай да дайындауға болады. Ашытпай пісірген бауырсақ көпке шыдайды, ал ашытып пісірілген бауырсақ кеуіп қалса, жеуге жайсыз болады. Ашымаған қамырдан бауырсақ пісіру үшін ұнға май, жұмыртқа, сүт, тұз салып илейді. Қамырды жазып, төрт бұрыштап немесе жіңішкелеу кеседі. Кесіп дайындаған бауырсақтың бетін кеуіп кетпеу үшін жауып қойған жөн. Қазанға май салып әбден қыздырып алған соң, бауырсақ майдың мөлшеріне қарай салынады. Бауырсақты үздіксіз араластырып тұрса, біркелкі болып піседі. От қатты жанса, бауырсақтың іші шикі болады немесе тым қызарып кетеді. Қызыл күрең болып піскен бауырсақ сәнді де, дәмді де болады.

1. «Шикі» сөзіне қарсы мәндес сөз
А) шала В) піскен С) піспеген D) қамыр Е) ашытқы
2. Бауырсақ қай жағдайда көпке шыдайды?
А) ашытпай пісірсе В) ашытып пісірсе С) бетін жауып қойса
D) оты қатты жанса Е) үздіксіз араластырмаса

2-мәтін

Ерте замандардың бірінде қазақ даласына шабуыл жасаған дұшпанның қалың қолы бұл күнде құм арасында қалған бір қаланы қоршап алыпты. Қорғаннан өте алмаған жау қалаға келетін ауыз суды тоқтатып, қамаудағы халықтың берілуін күтіпті. Қала жым-жырт. Бірнеше күн өтсе де, қалаға кіргізер нышан байқалмапты. Сонда дұшпанның әскербасы жарлық шығарған:

– Қаладан көтергенінше зат алып әйелдердің кетуіне рұқсат!

«Ерлері жоқ әйелдер бәрібір ұрпақ өрбітпейді, бұл халықты осылай құртамыз», – деп жау өз үкіміне масайрапты.

Қаланың байлығын таласа-тармаса бөліскен жау енді еркек атаулыны құрту үшін азаматтарды іздесе, қаланың бірде-бір үйінде жан жоқ!

Әйелдер бір-бір ер азаматты қапқа салып алып кеткен екен. Кішкене қыздар ер балаларды, кемпірлер шалдарды көтеріп кетіпті. Бір халық осылай аман қалыпты дейді.

(Фариза Оңғарсынова)

3. Мәтіндегі *масайрады* сөзіне мағыналас сөзді белгілеңіз.
А) дәріштеді В) бұйырды С) балағаттады D) мақтанды Е) шегінді

4. Мәтін қай қатарға жатады?

А) эссе В) роман С) проза D) аңыз Е) мақала

5. Мәтінге сай тақырыпты белгілеңіз.

А) Дұшпандардың қулығы В) Қорғансыз халық С) Қапыда қалған жау

D) Әйелдер мен еркектер Е) Тоналған қала

6. Мәтіннің тұжырымы:

А) Еркектер ақылды В) Әйел қулығы 40 есекке жүк С) Айлалы дұшпан

D) Табиғат заңы Е) Халық қорғаны

3-мәтін

Балапан ұясы

Бүркітті құсбегілер әртүрлі жолмен қолға түсіреді. Соның негізгі тәсілі бүркітті балапан кезінде ұядан алу. Бүркіт ұясын адам баласы оңай бара алмайтын, аса биік шың-құздың басына, жалама жартастарға салады. Кәнігі құсбегілер бүркіттің балапанын ұядан алу үшін ұзақ уақыт аса мұқият бақылап тексереді. Ұябасардың қай жақтан ұшып шығып, қайда барып, қалай қайтқаны – бәрі-бәрі аса мұқият бақыланады. Ақылды құс балапанына жем тасығанда өте қырағылық танытып, сақтықпен барынша құпия ұшады. Мысалы, ұядан ел көзіне түспей өте ерте ұшады немесе ұясын құпия ұстау үшін жемді ұяның жақын маңынан емес, барынша ұзақтан тасиды. Сол сияқты ақылды бүркіт ұясына жем әкелгенде дағдылы бір бағытпен келмейді және жемнің өзін үнемі бір жақтан әкелмейді, ұяға жақындаған кезде бой тасалап, сайды өрлей, жер бауырлай ұшып ұяның астынан жасырын тік көтеріледі. Нағыз қыранның ұясын табу оңай-оспақ жұмыс емес. Кейбір бүркіт ұя маңынан адамды көріп қалса, балапанын басқа жаққа көшіріп әкетеді. Ұядағы жұмыртқа жалғыз болса оны жалқы балапан деп атайды. Бұл қыран болудың бір белгісі деп есептеледі. Қыран бүркіттер жалқы балапаннан көбірек шығады. Ел аузында «жалғыз туса жан алар» деген сөз бар. Егер ұяда бірі үлкендеу, бірі кішілеу екі жұмыртқа болса, құсбегілер үлкендеуін ұябасар деп кішілеуінен бұқатана балапан шығады деп есептейді де, ұябасар жақсы өсіп жетілсін деп бүркіт жоқта ұядағы жемге ортақтасатын бұқатана жұмыртқаны алып тастайды. Бүркіт балапанында – сары аяқ, сары тұмсық болады. Өсе келе әртүрлі түске өзгереді. Бірақ, қырағы құсбегілер құсты осындай балапан кезінде-ақ назар салып, болашақта қандай құс болатынын парықтай алады. Балапан ана тәрбиесінде өсіп қана қанаттанады. Әбден ұшарға таяғанда ұстамаса, ақ үлпек кезінде ұядан алған балапан кенжелеп орыннан тұра алмайтын тілерсек дертіне шалдығуы мүмкін. Ұядан алған балапанды үйге әкелген соң үйшік жасап, бөлек баққан абзал. Үйшіктің есігін жауып, жемді төбесіндегі жарық түсетін тесіктен берген дұрыс. Балапан жемге тойғаннан кейін үйшікті тазалап, суды жаңалап қояды. Өйтпесе, ескірген жем жеп, борсыған су ішкен балапанға індет жұғады. Балапан есейген соң артқы екі тегеуіріне баулық бау тағып, айналсоқ жасап, саздауыт жазық жерге тұғыр орнатып, ұзын жіппен арқандайды. Жемді әбден қараңғы түскенде жақындатып қойса, таң атқанша жеп бітіреді. Бұлай тәрбиеленген балапан орынсыз піштақтап шақырмайды әрі жемге таласып адаммен қарсыласпайды. Дала құсы тектес ер жетеді.

7. Мәтін желісінің ретін табыңыз:

1) Балапанның өсуі

2) Бүркіт ұясы

3) Қырағы құсбегілер

4) Бүркітті қолға түсіру тәсілі

А) 3. 4. 2. 1. В) 2. 3. 4. 1. С) 4. 2. 3. 1. D) 1. 2. 3. 4. Е) 4. 3. 2. 1.

8. Мәтін бойынша бүркіттің қандай қасиетін байқауға болады?

А) қырағылық В) мұқияттылық С) сақтық D) айлакерлік

Е) барлық жауап дұрыс

9. Бүркітті қолға түсірудің ең тиімді тәсілі:

- A) Қақпан құру B) Балапан кезінде ұядан алу C) Құздың басынан алу
D) Бүркіт ауру кезде қолға түсіру E) Аналық бүркіттің артына түсу

10. Құсбегілер жұмыртқаны неше түрге бөліп қарастырды?

- A) 1 B) 3 C) 2 D) 4 E) 5

11. Неліктен құсбегілер бұқатана жұмыртқаны ұясынан алып тастайды?

- A) бүркіт жоқта ұядағы жемге ортақтасатыны үшін
B) ұядағы артық орын алмас үшін C) қолға үйрету үшін
D) бөлек ұяға орналастыру үшін E) бұқатана жақсы өсіп-жетілуі үшін

12. Мәтіндегі *парықтай алу* тіркесін қай тіркеспен алмастыруға болады?

- A) бағамдай алу B) болжай алу C) бағыттай алу D) пысықтай алу
E) үйрете алу

13. Мәтінге сәйкес емес ақпаратты белгілеңіз:

- A) Үйшіктің есігін жауып, жемді төбесіндегі жарық түсетін тесіктен бермеген дұрыс.
B) Бүркіт балапанында сары аяқ, сары тұмсық болады.
C) Жемді әбден қараңғы түскенде жақындатып қойса, таң атқанша жеп бітіреді.
D) Ұябасардың қай жақтан ұшып шығып, қайда барып, қалай қайтқаны бәрі-бәрі аса

мұқият бақыланады.

- E) Ұядағы жұмыртқа жалғыз болса оны жалқы балапан деп атайды.

14. *Кәнігі* сөзіне мәнделес сөз

- A) кәдімгі B) қырағы C) кәсіби D) сақ E) өзгеше

15. Бүркіт балапаны өсе келе қандай түске өзгереді?

- A) сары B) қызыл C) қызғылт D) әртүрлі E) қара

4-мәтін

Сарышұнақтар

Жабайы табиғатта сарышұнақтардың қимыл-қозғалысын бақылау – өте қызықтырарлық шаруа. Бұл кеміруші асқан сақтықпен жүреді. Күндіз інінен шығып, артқы аяқтарына тұра қала, айналасына қарауы еріксіз езу тарттырады. Сарышұнақтардың жақсы жақтарынан бөлек, жаман жақтары да бар. Мәселен, олар егістікті құртатын зиянкестерге айналуы мүмкін, немесе эпидемия таратушылар болуы, мысалы, жануарлар арасында оба таратуы мүмкін.

а. Солтүстік жартышар, қоңыржай ендігі және тіпті, Полюс шеңберінің кейбір жерлері – сарышұнақтар мекендейтін жерлер. Қыр дала мен ормандар, көгалдар мен орман тундралары бұл кішкентай кеміргіштерге пана болады. Бір қызығы, көгалдарды мекендейтін сарышұнақтар, солтүстіктің суық климатынан қорықпай, жиі Полюс шеңберінен тыс тұрақтайды. Ал қыр даланың кеміргіштері жартылай шөлейт, шөл және теңіз деңгейінен 3500 м биік тау телімдерін ұнатады. Бір жағынан сарышұнақтардың сақтығын олардың мекендеу орнымен түсіндіруге болады, олар көбіне ашық ландшафтарды мекендейді.

б. Әрине, сақ сарышұнақтардың үйіне жақындау оңай емес. Бірақ, кейде далалы аймақтарда сұр «бағандарды» көруге болады, сарышұнақтар осылайша қауіптің жақындауына әрекет етеді. Сыртқы түріне қарасаң, үлкен сарышұнақ тиінге ұқсайды. Бұлардың созыңқы тұрқы 14-40 см, құйрығы шағын, ұзындығы денесінің жартысына сирек жетеді, құлақтары қысқа әрі толықтай жалаң, көздері үлкен және артқы аяқтары алдыңғыларына қарағанда ұзынырақ. Жалпы түсі — сарғыш-сұр, жотасы қоңырқай тартқан, жүні жұмсақ, қалың.

с. Шөпқоректі сарышұнақтар қорек іздеуде індерінен ұзақтамайды. Олар қолжетімді өсімдіктерді маңынан табады және оның жемісі мен жапырағын да, тамырын да ұнатады. Алайда, сарышұнақтардың тірі азығы да бар, олар – аулайтын не інінің қасынан табатын ұсақ жәндіктер. Көгалды мекендейтін сарышұнақтар жақын жердегі сұлы, жүгері, арпа

егістіктерімен қоректенгенді ұнатады. Бұл кеміргіштер зиянкестер деген атқа ие. Даланың сан түрлі шөптерінен бөлек, бұл аңдар кейде жабайы жидек бұталаларына тап болады. Және жидектерді сүйсіне жейді. Сарышұнақтардың кейбір түрлері, мысалы, ұзын құйрықты сарышұнақтар әртүрлі өлексе, тіпті ас үй қалдықтарын жегенді ұнатады. Сонымен қатар, олар өсімдікке қарағанда, аң етін қуана жейді.

d. Сарышұнақтар жылына бір рет балалайды, ал олардың ұрпақтары саны бойынша екіден он екіге дейін жетеді. Жүктілігі бір айға дейін созылады, ал өмір сүру салты орташа өсімталдыққа алып келеді. Сарышұнақтар зағип және жалаң төлдерді, көбіне көктемде алып келеді. Он күннен кейін төлдерінің жоталарында алғашқы қылшық пайда болады, ал тағы да бірнеше тәуліктен кейін олар толықтай жүндейді. Үш ай – жас өркеннің өсіп жетілуі және бағынышсыз өмір сүруі үшін қалыпты жас. Балалары аналарының інін, әдетте күзде тастайды.

16. Мәтіндегі ақпаратты сәйкестендіріңіз:

1. *Көбею*

2. *мекені*

3. *сипаты*

4. *қоректенуі*

A) 1 – a, 2 – b, 3 – c, 4 – d

B) 1 – a, 2 – b, 3 – c, 4 – d

C) 1 – b, 2 – c, 3 – d, 4 – a

D) 1 – c, 2 – d, 3 – b, 4 – a

E) 1 – d, 2 – a, 3 – b, 4 – c

17. Сарышұнақтардың тірі азығы:

A) Қыр дала B) Ормандар C) Полюс шеңбері D) Ұсақ жәндіктер E) Жидектер

18. Сарышұнақтардың зияны туралы дұрыс ақпарат:

1. *Эпидемия таратады*

2. *Егістікті құртады*

A) тек біріншісі B) тек екіншісі C) екеуі де бұрыс

D) екеуі де дұрыс E) зияны жоқ

19. *Зағип* сөзіне мәнделес сөз белгілеңіз:

A) керек B) саңырау C) соқыр D) сақау E) құныс

20. Жас сарышұнақтар өз індерін қай кезде тастап кетеді?

A) жаздыгүні B) көктемде C) қыста D) тастамайды E) күзде